

Mineralogie II

Milan Novák

Ústav geologických věd, PřF MU v Brně

SILIKÁTY

Největší skupina minerálů v mineralogickém systému. Zahrnuje většinu horninotvorných minerálů. Ze strukturního hlediska je nejvíce prozkoumaná a podle stupně polymerizace SiO_4 tetraedrů je dělíme do několika skupin.

nesosilikáty
sorosilikáty
cyklosilikáty
inosilikáty
fylosilikáty
tektosilikáty

Obr. Stupně polymerizace SiO_4 tetraedrů.

NESOSILIKÁTY

Tetraedry SiO_4 jsou izolované od ostatních tetraedrů, ale sdílejí apikální kyslíky se dalšími typy polyedrů (oktaedry, hexaedry, dodekaedry) ve struktuře

Skupina olivínu

Rombické

Obecný vzorec M_2SiO_4

$\text{M} = \text{Mg}, \text{Fe}^{2+}, \text{Mn}$

Vedlejší prvky: Ca, Ni, B, OH

Struktura

izolované tetraedry SiO_4 , sdílející apikální kyslíky s oktaedry, obsazenými dvojhvalentními kationty ($\text{Mg}, \text{Fe}^{2+}, \text{Mn}$)

Minerály

Forsterit $\text{Mg}_2 \text{SiO}_4$

Fayalit $\text{Fe}_2 \text{SiO}_4$

Tefroit $\text{Mn}_2 \text{SiO}_4$

Ideálně mísitelné, hlavní substituce Mg-Fe-Mn

Výskyty:

Forsterit

ultrabazické magmatické (výlevné i hlubinné) a metamorfované horniny
hojný ve svrchním pláští

dolomitické mramory

Fayalit

pegmatity (Strzegom) a alkalické granity

Fe-bohaté metamorfované hornin

Tefroit

Mn-bohaté metamorfované horniny

Olivín lehce podléhá hydrotermálním alteracím a vzniká serpentín.

Skupina humitu

Rombické a monoklinické

Příbuzné olivínu, ve struktuře se střídají motivy Mg_2SiO_4 a $Mg(OH,F)_2$ v různé poměru

Minerály

norbergit

chondrodit $Mg_5(SiO_4)_2(OH, F)_2$

humit

klinohumit

Výskyty

Dolomitické mramory, skarny

Ultrabazické horniny

Skupina granátu

Kubické

Obecný vzorec $A_3B_2(SiO_4)_3$

A = Fe^{2+} , Mn, Ca, Mg

B = Al, Fe^{3+} , Cr^{3+} , V^{3+}

Vedlejší prvky: Y, Zr, Ti, Na, OH, P

Struktura

Izolované tetraedry SiO_4 sdílejí apikální kyslíky s deformovanými oktaedry (Al a Fe^{3+})
a s deformovanými dodekaedry (Mg, Fe^{2+} , Mn, Ca).

Granáty jsou kubické, vstup OH snižuje souměrnost.

Minerály

Pyrop $Mg_3 Al_2 Si_3 O_{12}$

Almandin $Fe_3 Al_2 Si_3 O_{12}$

Spessartin $Mn_3 Al_2 Si_3 O_{12}$

Grosulár $Ca_3 Al_2 Si_3 O_{12}$

Andradit $Ca_3 Fe_2 Si_3 O_{12}$

Uvarovit $Ca_3 Cr_2 Si_3 O_{12}$

Hibschit $Ca_3 Al_2 Si_3 O_{12-x} (OH)_{4x}$

Mísitelnost mezi jednotlivými členy granátu je různá, neomezená v případě, že je velikost zastupovaných kationtů blízká, menší, je-li rozdíl větší. Závisí i na PT podmínkách.

Substituce Mn-Fe²⁺-Ca-Mg, Al-Fe³⁺-Cr, Si-4H, Si-P

Výskyty:

Almandin – metamorfované pelity, pegmatity, granity

Pyrop – ultrabazické horniny

Spessartin – pegmatity, Mn-bohaté metamorfované horniny

Grossular - skarny

Andradit - skarny

Hibschit - kontakty vulkanických hornin

Granáty jsou velmi odolné vůči hydrotermálním alteracím a zvětrávání

Skupina Al₂SiO₅

Sillimanit Al⁶ Al⁴ O SiO₄ rombický

Andalusit Al⁶ Al⁵ O SiO₄ rombický

Kyanit Al⁶ Al⁶ O SiO₄ triklinický

Vzhled, barva a optické vlastnosti:

Sillimanit – jehlicovité až vláknité, méně často i drobně až hrubě zrnité agregáty nebo sloupcovité krystaly, velikost až do několik dm

šedá, bílá, žlutá, hnědá, bezbarvý

Andalusit - sloupcovité krystaly, jehlicovité, drobně až hrubě zrnité agregáty, velikost až do velikosti 1 m

růžová, červenohnědá, bílá šedá, zelená, modrá, někdy je pleochroický

Kyanit - sloupcovité až tabulkovité krystaly, drobně až hrubě zrnité agregáty, velikost až několik dm

modrá, šedá, bezbarvý, vysoký index lomu

Variety:

viridin – zelený Mn-andalusit,

chiasolit – andalusit se sektoriální zonálností z kontaktních rohoveců,

fibrolit – jehlicovitý sillimanit

Krystalová struktura

Obr. Krystalová struktura sillimanitu, andalusitu a kyanitu I

Chemické složení je většinou blízké ideálnímu složení.

Sillimanit	Al ⁶ Al ⁴ O SiO ₄	minoritní a stopové prvky B ³⁺ , Mg, Fe ³⁺ , Al, H
Andalusit	Al ⁶ Al ⁵ O SiO ₄	Mn ³⁺ , Fe ³⁺ , Cr ³⁺ , H
Kyanit	Al ⁶ Al ⁶ O SiO ₄	Cr ³⁺ , V ³⁺ , Fe ³⁺ , H

Většinou jsou blízké koncovému členu, některé stopové až minoritní prvky jsou uvedeny výše. Pouze Mn^{3+} a v menší míře také Fe^{3+} v andalusitu dosahují významných koncentrací a existuje Mn^{3+} analog andalusitu - kanonait.

Petrologický význam jednotlivých modifikací Al_2SiO_5 a příbuzných minerálů

Výskyty:

Sillimanit – regionálně metamorfované horniny středního až vyššího stupně, migmatity

Andalusit – kontaktně metamorfované horniny, granity, pegmatity

Kyanit – regionálně metamorfované horniny středního až vyššího stupně, granulity

Obr. Trojný bod - Al_2SiO_5 .

Z obrázků je zřejmé, že pozice trojného bodu zůstává stále diskutabilní. Především pozice univariantní křivky reakce andalusit=sillimanit je nejistá.

Staurolit

Mnoklinický (pseudorombický)

$Fe_2 Al_9 O_6 (SiO_4)_4 (O,OH)_2$

Obecný vzorec: $A_4B_4C_{18}D_4T_8O_{40} (O,OH)_8$

Vedlejší prvky: Zn, Li, Mn, Co

Substituce: Fe-Zn, i velmi komplikované

Struktura:

Obr. Struktura staurolitu.

Výskyty

Typický horninotvorný minerál svorů a rul, výjimečně se objevuje v peraluminických granitech, popř. pegmatitech, typický těžký minerál vzhledem ke svojí mechanické a chemické odolnosti a hustotě.

Chloritoid

monoklinický a triklinický

$(Fe, Mg)_2 Al_4 O_2 (SiO_4)_2 (OH)_2$

strukturně a geneticky příbuzný staurolitu

Vedlejší prvky: Mn

Výskyty

v metamorfovaných horninách (při nižší metamorfóze, než aby vznikl staurolit) – chloritoidových břidlicích

Topaz

Rombický

$\text{Al}_2\text{SiO}_4 (\text{F}, \text{OH})$

Substituce F-OH

Výskyty:

v pegmatitech, greisenech, granitech a na křemenných žilách.

Titanit

Monoklinický

Ca Ti (SiO_4/O)

Vedlejší prvky: Sn, Al, Nb, Ta, F, Y

substituce: AlF - TiO, NbAl - 2Ti

Výskyty:

Hojný akcesorický minerál v různých typech hornin, vyžaduje zvýšenou aktivitu Ca.

Zirkon

Tetragonální

Zr SiO_4

Vedlejší prvky: Hf, U, Th, Y, Sc, P

Typické substituce: Zr-Hf, Zr-Th, ZrSi –YP, ZrSi-ScP

Výskyty:

Hojný akcesorický minerál v různých typech hornin, jediný rel. hojný minerál Zr..

Další nesilikáty:

Fenakit Be_2SiO_4

Willemit Zn_2SiO_4

Datolit $\text{CaBSiO}_4 \text{OH}$

Dumortierit $\text{Al}_7 (\text{BO}_3) (\text{SiO}_4)_3 \text{O}_3$

Uranofán $\text{Ca}(\text{H}_3\text{O}) (\text{UO}_2)_2 (\text{SiO}_4)_3 \cdot 5 \text{H}_2\text{O}$

SOROSILIKÁTY

Málo významná skupina, mají nízký stupeň polymerizace, dva spojené tetraedry Si_2O_7 , někdy jsou ve struktuře přítomny SiO_4 i Si_2O_7 .

Bertrandit

Rombický

$\text{Be}_4\text{Si}_2\text{O}_7 (\text{OH})_2$

Výskyty

sekundární minerál po berylu

Skupina epidotu

Monoklinické, romboické

Obecný vzorec $\text{A}_2\text{B}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$ nebo $\text{A}_2\text{B}_3 \text{Si}_3\text{O}_{11} (\text{OH},\text{F})_2$

A = Ca,Ce

B = Al, Fe³⁺, Mn³⁺

Minerály

Epidot $\text{Ca}_2\text{Al}_2\text{Fe}^{3+} (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Klinozoisiot $\text{Ca}_2\text{Al}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Zoisit $\text{Ca}_2\text{Al}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Allanit $(\text{Ce,Ca})_2\text{Al}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Piemontit $\text{Ca}_2\text{AlMn}^{3+}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Substituce Al-Fe^{3+} , Al-Mn^{3+} ,

Výskyty

Hydrotermální alpské žíly, pegmatity, skarny, metamorfované horniny bohaté Ca, Mn-bohaté metamorfované horniny

Vesuvian

Tetragonální

$\text{Ca}_{10} (\text{Mg,Fe})_2 \text{Al}_4 (\text{SiO}_4)_5 (\text{Si}_2\text{O}_7)_2 (\text{OH},\text{F})_4$

Vedlejší prvky: B, Na, Mn, Be

Výskyty:

skarny, alkalické vyvřeliny

Další sorosilikáty

Hemimorfit $\text{Zn}_4\text{Si}_2\text{O}_7 (\text{OH})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$

Pumpellyit $\text{Ca}_2\text{Fe}^{2+}\text{Al}_2 (\text{SiO}_4) (\text{Si}_2\text{O}_7) (\text{OH})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$

CYKLOSILIKÁTY

Skupina silikátů, v níž jsou SiO_4 tetraedry spojeny do prstenců a jiných cyklických tvarů. Do této skupiny patří poměrně malé množství minerálů, část z nich ale důležitých horninotvorných minerálů.

Skupina berylu

Hexagonální

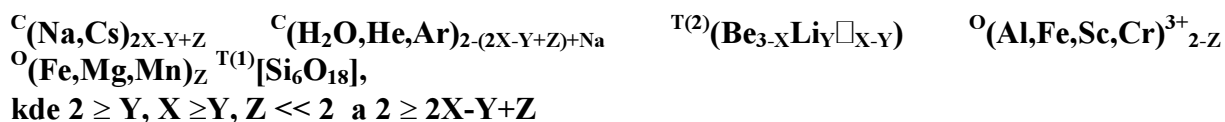
Obecný vzorec: $\text{T}(2)_3\text{O}_2\text{T}(1)_6\text{O}_{18}$

Minerály

Beryl	$\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$
Stoppaniit	$\text{Be}_3\text{Fe}^{3+}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$
Bazzit	$\text{Be}_3\text{Sc}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$

Obr. Struktura berylu

Beryl je mnohem hojnější než oba další minerály a je pravděpodobně nejhojnějším minerálem Be vůbec. Jednoduché vzorce ale musíme nahradit podstatně složitějšími, uvažujeme-li skutečné složení berylu v přírodě.

Hlavní vedlejší prvky zahrnují: Na, Fe, Mg, v pegmatitech navíc Cs a Li, v metamorfovaných horninách také Cr. Kationty v jednotlivých pozicích a substituční mechanismy lze odhadnout ze strukturního vzorce. Tetraedrická substituce vede ke snižování množství Be, oktaedrická substituce ke zvyšování Fe, Mg a Sc.

V berylu je častý vysoký obsah H_2O , Na a někdy i Cs, které jsou umístěny v kanálech v několika strukturně odlišných pozicích.

Nejnovější výzkumy ukazují na zřetelnou mísitelnost mezi berylem a minerály skupiny cordieritu $(\text{Mg,Fe})_2\text{Al}_4\text{Si}_5\text{O}_{18}$ – cordieritem a sekaninaitem. Zvýšený obsah Be v cordieritech z pegmatitů je poměrně častý, až 1,94 váh.% BeO, naopak beryl může obsahovat vysoká množství femických prvků, např. až 2,98 % Fe_2O_3 a 2,24 % FeO. V cordieritu jsou známy dvě substituce pro vstup Be - NaBeAl_1 a BeSiAl_2 .

Výskyty:

Beryl se vyskytuje v různých geologických prostředích

1. granitické pegmatity - nejhojnější typ výskytu, několik set ppm Be je dostatečné ke krystalizaci berylu z taveniny. Složení berylu kolísá podle typu mateřského pegmatitu, v relativně primitivních pegmatitech se blíží teoretickému vzorci, v silně frakcionovaných pegmatitech může obsahovat vysoké obsahy Cs popř. Li.
2. greiseny a vysokoteplotní hydrotermální křemenné žíly
3. metamorfované horniny – často obsahuje zvýšená množství např. Fe, Cr, Mg, Sc, aj.

Skupina cordieritu

Rombické

Obecný vzorec $M_2Al_3 (Al Si_5 O_{18})$

Vedlejší prvky: Be, Li, Mn, CO₂, H₂O, Na

Minerály

Cordierit $Mg_2Al_3 (Al Si_5 O_{18})$

Sekaninait $Fe_2Al_3 (Al Si_5 O_{18})$

Substituce Fe-Mg, NaBe-Al

Výskyt

Cordierit

Je horninotvorným minerálem v metamorfitech bohatých Al v typické asociaci s křemenem a alumosilikáty – andalusitem, granátem, slídami, živci.

Vyskytuje se v periplutonicky metamorfovaných horninách (cordieritové ruly a migmatity – Vanov, Bory) a kontaktně metamorfovaných horninách (cordieritové kontaktní břidlice – plášť středočeského plutonu)

Sekaninait v granitických pegmatitech bohatých Al (popsán jako nový minerál z Dolních Borů) a granulitech.

Cordierit a sekaninait snadno podléhají pinitizaci – přeměně na směs sericitu a choritů (šedozelené pseudomorfózy)

Skupina turmalínu

Trigonální

Obecný vzorec: $X Y_3 Z_6 T_6 O_{18} (BO_3)_3 V_3 W$

$X = \underline{Na^*, Ca, \square, K}$

$Y = \underline{Mg, Fe^{2+}, Li, Al, Fe^{3+}}, Mn, Zn, Cr^{3+}, V^{3+}, Ti^{4+}, (\square)$

$Z = \underline{Al, Mg, Fe^{3+}, Cr^{3+}, V^{3+}}$

$T = \underline{Si, Al, B}$

$B = \underline{B}$

$V = \underline{OH, O}$

$W = \underline{OH, F, O}$

Minerály

Skoryl $Na Fe_3 Al_6 Si_6 O_{18} (BO_3)_3 (OH)_3 OH$

Dravit $Na Mg_3 Al_6 Si_6 O_{18} (BO_3)_3 (OH)_3 OH$

Foitit $\square Fe_2 Al Al_6 Si_6 O_{18} (BO_3)_3 (OH)_3 OH$

Uvit $Ca Mg_3 Al_6 Si_6 O_{18} (BO_3)_3 (OH)_3 O$

$Ca Mg_3 Mg Al_5 Si_6 O_{18} (BO_3)_3 (OH)_3 OH$

Elbait $Na (Li, Al)_3 Al_6 Si_6 O_{18} (BO_3)_3 (OH)_3 OH$

Krystalová struktura a krystalografie

Turmalíny jsou řazeny mezi cyklosilikáty, jsou trigonální, prostorová grupa $R3m$. Mají acentrickou strukturu, která vede k polárnímu vývoji krystalů a výrazným pyroelektrickým i piezoelektrickým vlastnostem.

Obr. Krystalová struktura turmalínu

Výskyty

Minerály skupiny turmalínu (především skoryl a dravit) jsou nejhojnějšími minerály s podstatným obsahem B v horninách zemské kůry. Tato skutečnost je způsobena širokým polem stability těchto minerálů v PT projekcích a jejich značnou odolností vůči chemickým i mechanickým přeměnám.

Díky refraktorním vlastnostech minerálů skupiny turmalínu, jejich přítomnost v horninách s velmi rozdílným chemickým složením a velmi rozdílným způsobem vzniku, patří mezi jedny z nejstudovanějších minerálů.

Na složení turmalínů mají vliv

- chemické složení mateřského media (např. tavenina, hydrotermální fluidum - zatlačovaná hornina)
- složení asociujících minerálů
- P-T-X podmínky vzniku

Skoryl je typickým minerálem peraluminických většinou silně leukokratních granitů.

Elbait - Li-pegmatity

Foilit - granity, pegmatity

Dravit metamorfované horniny metapelity

Uvit - metamorfované horniny bohaté Ca

Na stratiformních ložiscích rud nebo turmalinitech jsou zdrojem B velmi pravděpodobně klastické horniny kontinentálního původu popř. vulkanické exhaláty nebo evapority (dravit – uvit - skoryl)

Další cyklosilikáty

Axinit $\text{Ca}_2\text{FeAl}_2\text{B Si}_4\text{O}_{15}\text{OH}$

Dioptas $\text{CuSiO}_2(\text{OH})_2$